

บทสรุป

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในศรีลังกาสืบย้อนกลับไปได้ถึงสมัยพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์สมัยอนุราปุระ ซึ่งพระองค์ให้การอุปถัมภ์พระมหินทเถระผู้เป็นสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช จนทำให้พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นบนเกาะแห่งนี้ นับแต่นั้นพุทธศาสนาได้แบ่งบานขึ้น มีชาวสิงหลหลายพันคนเป็นพระภิกษุจำนวนมาก ศาสนสถานหลายแห่งได้รับการสร้างขึ้น เจดีย์สถานขนาดใหญ่โตมิให้เห็นได้ทั่วไป เกิดการแต่งคัมภีร์ต่างๆ มากมายนับไม่ถ้วน ทั้งยังเกิดความเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์เคยเสด็จมายังศรีลังกาเพื่อเตรียมหรือมุ่งหวังให้เป็นดินแดนที่ประดิษฐานศาสนาคำสอนของพระองค์ด้วย ความรุ่งเรืองนี้ทำให้ศรีลังกากลายเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายเถรวาท

ความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่ศรีลังกาทำให้เกิดการเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาทวีปเข้ามายังดินแดนไทยตั้งแต่สมัยทวารวดีตราบจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่งผลต่อพุทธศิลป์ยุคสมัยต่างๆ ของไทยที่ดำเนินรอยตามรูปแบบและคติความเชื่อของลังกาทวีปด้วย จนกล่าวได้ว่าความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของศรีลังกาได้ส่งผลต่อพุทธศิลป์ไทยอย่างปฏิเสธได้ยาก

๑. ความสัมพันธ์กับลังกาทวีปในพุทธศิลป์ทวารวดี

แม้ว่าในปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรสมัยทวารวดีที่กล่าวถึงการติดต่อกันของพระสงฆ์ทวารวดีกับศรีลังกายุคอนุราปุระ และไม่ปรากฏหลักฐานว่าผู้คนในยุคนี้มีทัศนคติต่อพุทธศาสนาในศรีลังกาอย่างไร แต่หลักฐานทางศิลปกรรมทำให้เห็นภาพได้ว่าดินแดนทั้งสองมีความสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านการเผยแพร่พุทธศาสนาค่อนข้างแนบชิด โดยอยู่ในฐานะที่ทวารวดีรับเอาระบบระเบียบแบบแผนทางพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ศรีลังกาเข้ามาปรับใช้

ได้พบหลักฐานชวนให้เชื่อว่าคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในศรีลังกามีบทบาทต่อการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ทวารวดี เช่น การปักใบเสมาในวันฉัตรธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางแห่งนำไปปักขึ้นตามแบบแผนที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรุณกถาพระวินัยปิฎกที่แต่งขึ้นในสมัยอนุราปุระ นอกจากนี้เชื่อว่าพระพุทธรูปและพระพุทธรูปศรีลังกาสมัยอนุราปุระน่าจะส่งผลต่อศิลปะทวารวดีด้วย เช่น รูปแบบพระพุทธรูปที่สละสลวย การทำพระพุทธรูปแสดงธรรมสองพระหัตถ์

๒. พุทธศิลป์ในดินแดนไทยช่วงแรกกับพุทธศาสนาลังกาวงศ์

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ – ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นระยะที่บ้านเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนไทยเลือกรับพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาทวีป หรือนิยมเรียกกันว่าพุทธศาสนาลังกาวงศ์ เข้ามาประดิษฐาน

ในบ้านเมืองของตน เช่น นครศรีธรรมราช สุโขทัย ล้านนา และกรุงศรีอยุธยา สะท้อนให้เห็นบรรยากาศของยุคสมัยนั้นที่มีมุมมองต่อคริสตักในฐานะดินแดนที่มีพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา

พุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนไทยนั้นสืบสายมาจากหลักธรรมคำสอนที่ถือปฏิบัติกันมาในหมู่พระสงฆ์สำนักมหาวีร ซึ่ง เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาเถรวาทของลังกาทวีป เป็นสำนักที่สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งพระมหินทระมาเผยแพร่พุทธศาสนา

เรื่องราวที่ปรากฏในศิลาจารึก ตำนาน คัมภีร์ทางศาสนาและเอกสารต่างๆ ทำให้ทราบว่ามิพระภิกษุสงฆ์จากดินแดนไทยไปยังลังกาทวีปเพื่อบวชเรียนใหม่หรือมีสการเจตียสถาน และมีพระสงฆ์จากศรีลังกาเข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในระเบียบแบบแผน ประเพณี และคติความเชื่อต่างๆ นานา ทั้งจากการเห็นตัวอย่างวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ลังกาโดยตรงและการอ่านคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

มุมมองของผู้คนในดินแดนไทยต่อศรีลังกาในฐานะของศูนย์กลางพุทธศาสนาเกิดขึ้นอย่างชัดเจน โดยมุมมองดังกล่าวนี้คงเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ นอกเหนือไปจากประวัติศาสตร์ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่เป็นข้อเท็จจริงแล้ว ความเชื่อว่าพระองค์เคยเสด็จมาลังกาทวีปถึง ๓ ครั้งคงมีส่วนสำคัญช่วยให้ภาพลักษณ์ความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของลังกายิ่งเด่นชัดขึ้น พระพุทธองค์มีพระพุทธรูปารณในครั้งที่เสด็จมายังลังกาว่าสถานที่นั้นจะเป็นที่ตั้งมั่นหลักธรรมคำสอนของพระองค์ และมีพระพุทธรูปารณว่าสถานที่ต่างๆ ที่พระองค์ประทับในขณะที่อยู่ในลังกานั้นจะกลายเป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมกันนี้ยังเชื่อว่าพระองค์ได้ประทานพระพุทธรูปไว้บนยอดเขาสุมนภูฏ ซึ่ง เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่ศรีลังกาตรวจพระทั้งปัจจุบันด้วย สถานที่ต่างๆ ที่พระพุทธองค์ประทับขณะเสด็จศรีลังกามีทั้งสิ้น ๑๖ แห่ง รู้จักกันในชื่อว่า โสฬสมหาสถาน ทำให้ผู้คนในดินแดนไทยมีทัศนะว่าศรีลังกาเป็นบ้านเมืองที่มีปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ ปูชนียวัตถุในศรีลังกาล้วนเป็นของดีงามและบริสุทธิ์ และจริยวัตรสงฆ์หรือประเพณีต่างๆ นานาที่ถือปฏิบัติกันในลังกาได้กลายเป็นมาตรฐานวัดความถูกต้องและดีงาม

จากความเชื่อที่กล่าวถึงข้างต้นส่งผลให้พระภิกษุในดินแดนไทยจาริกไปยังลังกาเพื่อบวชเรียนใหม่และเพื่อมีสการเจตียสถานต่างๆ โดยเฉพาะเจตียสถานในกลุ่มโสฬสมหาสถาน เมื่อพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้เดินทางกลับมายังดินแดนไทยบางครั้งได้เชิญพระภิกษุสงฆ์ชาวลังกาเข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนา และมักนำเอาปูชนียวัตถุจากลังกาเข้ามายังบ้านเมืองของตน เช่น พระบรมสารีริกธาตุ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูป สรูปเจดีย์ขนาดเล็ก เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของดีงามและบริสุทธิ์ หากแม่เป็นของที่สร้างขึ้นในดินแดนไทยก็อาจแต่งตำนานให้เชื่อมโยงเข้ากับศรีลังกาให้ได้ เช่นกรณีของพระพุทธรูปสิงห์เมืองเชียงใหม่ที่เป็นพระพุทธรูปล้านนาแต่กลับมีตำนานระบุว่าสร้างขึ้นในศรีลังกา

ด้วยมุมมองว่าเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิขงจื๊อเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดประเพณีการจำลองเจดีย์สถานเหล่านั้นมาสร้างยังดินแดนของตน เช่น พระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ ได้พบว่ามีารจำลองมาสร้างไว้บนเขาในดินแดนของสุโขทัยหลายองค์ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ เขาบางลูกที่พระพุทธบาทจำลองเหล่านี้ประดิษฐานอยู่ถูกเรียกว่าสุมนกูฏด้วย เจดีย์ช้างล้อมที่พบมากมายตั้งแต่ภาคใต้จรดภาคเหนือหลายองค์ ไม่ว่าจะเป็นที่นครศรีธรรมราช สุโขทัย อโยธยา และล้านนา ควรเกี่ยวข้องกับการเป็นรูปจำลองของมหาสถูปหรือสุวรรณมณีเจดีย์ที่เป็นเจดีย์ช้างล้อมขนาดใหญ่ เป็นสถูปศักดิ์สิทธิ์ประจำสำนักมหาวิหารซึ่งเป็นสำนักต้นธารของพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่แผ่เข้ามายังดินแดนไทย เสมือนเป็นการจำลองความศักดิ์สิทธิ์ของมหาสถูปสู่บ้านเมืองของตน อย่างไรก็ตาม เจดีย์ช้างล้อมบางองค์อาจเป็นรูปจำลองของสถูปช้างล้อมอื่นในศรีลังกา เช่น เจดีย์ช้างล้อมวัดมเหยงคณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา น่าจะเกี่ยวข้องกันมที่ยังคงเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีการวิวัฒนาการในดินแดนไทยจนเกิดลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากลังกา เช่นการทำช้างล้อมกับเจดีย์ทรงปราสาทของทางล้านนา ความนิยมเจดีย์ช้างล้อมในระยะนี้อาจทำให้กล่าวได้ว่า เจดีย์ช้างล้อมได้กลายเป็นรูปแบบหรือภาพตัวแทนของความเป็นพุทธเจดีย์แบบลังกาที่เด่นชัด เมื่อพบเจดีย์ช้างล้อมในสถานที่ใดย่อมบ่งบอกได้ว่ามีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาที่มาจากศรีลังกาไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ไม่เพียงแต่เจดีย์สถานเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับศรีลังกา แต่บทบาทของพุทธศิลป์ลังกาได้ส่งผลต่อสิ่งก่อสร้างอื่นๆ การประดับตกแต่งหรือองค์ประกอบต่างๆ ด้วย เช่น วัจจุกฎี เครื่องทรงเทวดา รูปแบบขุมตลอดจนการประดับตกแต่งเล็กๆ น้อยๆ

เมื่อประมวลหลักฐานพุทธศิลป์ทั้งหมดที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อันเป็นระยะแรกเริ่มรับพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ทั้งในนครศรีธรรมราช สุโขทัย ล้านนา และกรุงศรีอยุธยา ทำให้พบว่าพุทธศิลป์ในระยะนี้มีความเกี่ยวข้องทั้งทางด้านรูปแบบและคติความเชื่อกับลัทธิขงจื๊อ แต่เป็นรูปแบบและคติที่ผ่านการคัดเลือก ผสมผสานกับรูปแบบและคติความเชื่อจากแหล่งอื่น และมีพัฒนาการในท้องถิ่น จึงทำให้พุทธศิลป์ภายใต้กระแสพุทธศาสนาลังกาวงศ์มีเอกลักษณ์เฉพาะตน หากเปรียบเทียบเฉพาะบ้านเมืองในดินแดนไทยด้วยกันเองก็จะพบว่าแต่ละบ้านเมืองมีพุทธศิลป์ที่แตกต่างกัน และยังเห็นประเด็นความแตกต่างไปจากพุทธศิลป์ที่ศรีลังกาด้วย แม้แต่พระพุทธบาทหรือเจดีย์ที่เชื่อว่าเป็นการจำลองมาจากต้นแบบที่ศรีลังกาก็มีความแตกต่างไปจากต้นแบบ

แม้ว่าความแตกต่างของพุทธศิลป์ไทยกับลัทธิขงจื๊อจะเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้ก็จริง แต่กระนั้นก็ปฏิเสธไม่ได้ถึงกระแสพุทธศาสนาลังกาวงศ์ที่ถาโถมสู่ดินแดนไทย จนทำให้เกิดมุมมองว่าลัทธิขงจื๊อเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา ซึ่งในที่สุดได้ส่งผลต่อพุทธศิลป์ในดินแดนไทยหลายประการให้เดินตามแบบแผนพุทธศิลป์ลังกา

๓. ความเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาของลัทธิวิปัสสนาในประเทศไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย

พุทธศาสนาลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งมั่นในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่แรกเริ่มสถาปนาเป็นราชธานีแล้ว กล่าวได้ว่าในหัวง ๑๐๐ ปีเศษแรกของกรุงศรีอยุธยานั้นพุทธศาสนาจากลังกาได้เข้ามามีบทบาทสูง แต่ทว่าในสมัยนั้นก็คงมีพุทธศาสนาจากสถานที่อื่นที่มีบทบาทด้วยเช่นกัน เป็นต้นว่าพุทธศาสนาที่เป็นตะกอนตกค้างจากวัฒนธรรมเขมรที่เคยเจริญขึ้นอยู่ก่อนหน้า พุทธศาสนาลังกาวงศ์จึงผสมผสานอยู่กับพุทธศาสนาสายอื่นๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว

เมื่อล่วงสู่สมัยอยุธยาตอนปลายพุทธศาสนาของกรุงศรีอยุธยาได้วิวัฒนาการมีระเบียบแบบแผนของตนเอง กลายเป็นบ้านเมืองที่มีพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไม่แพ้บ้านเมืองใด ในขณะที่พุทธศาสนาในศรีลังกาขณะนั้นร่วงโรยลงเต็มทีจนไม่เหลือพระภิกษุสงฆ์เลย การรับพุทธศาสนาโดยตรงจากลังกาเช่นที่ปรากฏในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงหยุดไป ทั้งไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีพระสงฆ์เถระจากลังกาที่เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาหรือไม่มีหลักฐานว่ามีพระภิกษุสงฆ์อยุธยาเดินทางไปอุปสมบทใหม่ พุทธศาสนาในกรุงศรีอยุธยาจึงได้เจริญขึ้นตามแบบแผนของตน ประจักษ์พยานหนึ่งที่สะท้อนความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาของกรุงศรีอยุธยาว่าไม่แพ้บ้านเมืองใด ได้แก่ การที่พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะกษัตริย์ลังกาส่งราชทูตมายังราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพื่อขอพระสงฆ์ไปอุปสมบทและตั้งมั่นพุทธศาสนาที่ลังกาขึ้นมาใหม่

พุทธศิลป์ไทยสมัยอยุธยาตอนปลายอันเป็นช่วงที่พุทธศาสนารุ่งเรืองยิ่งนั้นก็มีพัฒนาการของตนเองจนแตกต่างไปจากศรีลังกา มีรูปแบบและคติความเชื่อที่เป็นแบบแผนของตน ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องทางรูปแบบและคติความเชื่อจากลัทธิวิปัสสนาโดยตรงไปตรงมาเช่นที่ปรากฏในพุทธศิลป์สมัยอยุธยาตอนต้น

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางรูปแบบและคติความเชื่อที่เป็นของตนเองแต่พุทธศิลป์อยุธยาตอนปลายกลับยังคงสะท้อนถึงทัศนคติของชาวกรุงศรีอยุธยาต่อลัทธิวิปัสสนาที่ฝังรากลึกมาแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว นั่นคือทัศนคติว่าลังกาเป็นบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา เป็นบ้านเมืองที่มีเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ แม้ในขณะนั้นพุทธศาสนาในศรีลังกาจะตกต่ำลงอย่างก็ก็ตาม เข้าใจว่าทัศนคตินี้เกิดขึ้นจากการจดจำและเล่าต่อกันมาในหมู่พระสงฆ์ และยังเกิดขึ้นจากการอ่านคัมภีร์ทางศาสนาที่กล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาในศรีลังกาด้วย โดยหลักฐานศิลปกรรมที่ชัดเจน ได้แก่ จิตรกรรมที่ตำหนักพระพุทโธชาจารย์วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิ และงานปูนปั้นเล่าเรื่องที่วัดโสมมสุโขทัย จังหวัดเพชรบุรี

พุทธศิลป์ตามสถานที่ที่เอ่ยถึงข้างต้นมีจุดร่วมกันที่สำคัญ ได้แก่ การแสดงภาพเกาะลังกาที่เน้นเจดีย์สถานกลุ่มโสฬสมหาสถานให้โดดเด่น แม้ว่าจะไม่มิลปกรรมใดที่ถ่ายทอดครบทั้ง ๑๖ แห่ง แต่ก็เพียงพอที่จะเป็นหลักฐานว่าชาวกรุงศรีอยุธยามองว่าเป็นบ้านเมืองที่มีเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธบาทบนเขาสุมณภูได้รับการเน้นให้โดดเด่นอย่างสม่ำเสมอ ในขณะที่มียังคงเจดีย์ และเจดีย์สถานที่มีเมืองนุราชปุระ

จำนวนหนึ่ง ได้แก่ สุวรรณมาลิกเจดีย์ (มหาสุป) อุปาราม อภัยคีรีสุป เขตตะวันตกใต้ ได้รับการเน้นในลำดับรองลงมา น่าจะเป็นหลักฐานว่าชาวกรุงศรีอยุธยาตอนปลายยังคงรู้จักสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เป็นอย่างดี แต่ขณะเดียวกันจำนวนเจดีย์สถานที่ไม่ครบ ๑๖ แห่งอาจสะท้อนถึงความรู้ความเข้าใจที่ถ่องแท้ต่อโสฬสหาสถานที่ทั้งหมดว่ามีอยู่จำกัด สภาพการณ์ดังกล่าวนี้คงมีสืบต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีด้วย

๔. ภาพสะท้อนความสำคัญของศรีลังกาในพุทธศิลป์รัตนโกสินทร์

กรุงรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นใหม่แทนที่ราชธานีเดิมได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองและทางวัฒนธรรมประจำภูมิภาคนี้อย่างรวดเร็ว พร้อมๆ กับการสร้างราชธานีใหม่แห่งนี้รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูพุทธศาสนาด้วย โดยการฟื้นฟูที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับลังกาทวีป ได้แก่ การแปลคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในศรีลังกา การแต่งสังคดียวงศ์ซึ่งเป็นประวัติการสังคายนาพุทธศาสนา ๔ ครั้ง โดยครั้งที่ ๔ - ๗ เกิดขึ้นในศรีลังกา การคัดลอกและแปลคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ (ชินกาลมาลินี) ซึ่งตอนต้นเรื่องมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในศรีลังกาอย่างยิ่ง เชื่อว่าคัมภีร์เหล่านี้ได้ทำให้ภาพความสำคัญของลังกาในฐานะดินแดนที่พุทธศาสนารุ่งเรืองและเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาแจ่มชัดในใจของชนยุคนั้น ซึ่งแตกต่างไปจากพุทธศตวรรษที่ ๑๘-ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่ความสำคัญของศรีลังกาเกิดขึ้นจากการประดิษฐานพุทธศาสนาตามแบบลังกาหรือที่เรียกกันว่าลังกาวงศ์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีพระภิกษุสงฆ์ชาวสิงหลเดินทางเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทร์หลายรูป และมีพระภิกษุสงฆ์ชาวไทยเดินทางไปยังศรีลังกาหลายคณะ การเดินทางอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ เหตุผลสำคัญในการเดินทางไปยังลังกาทวีป คือ ต้องการสืบข่าวคราวพุทธศาสนาว่าเป็นเช่นไร ทั้งยังเป็นโอกาสได้สักการบูชาเจดีย์สถานต่างๆ และนำเอาคัมภีร์ที่ไม่มีในดินแดนไทยกลับมาคัดลอก ทำให้คณะสงฆ์ไทยกับศรีลังกาเกิดความใกล้ชิดกันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระภิกษุสงฆ์เดินทางกลับมายังดินแดนไทยก็ได้อุยเชิญปุณณิวัตถุเข้ามาด้วย เช่น พระบรมสารีริกธาตุ เจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูป

การแต่งหรือแปลคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับศรีลังกาและความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ไทยกับศรีลังกาที่กล่าวถึงไปข้างต้น ได้ส่งผลให้พุทธศิลป์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับแรงบันดาลใจหรือมีความเกี่ยวข้องกับศรีลังกาอีกครั้ง ความสัมพันธ์นี้ไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการรับรูปแบบและคติจากศรีลังกาเข้ามาสร้างสรรค์พุทธศิลป์ หากแต่เป็นการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ตามรูปแบบและคติไทยสมัยรัตนโกสินทร์ที่อิงกับศรีลังกา เช่น โลหะปราสาทวัดราชชนิตดารามที่มียอดทรงปราสาทแบบไทยประเพณี แต่ขณะเดียวกันก็มีการออกแบบเป็นพิเศษ ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับคัมภีร์มหาวงศ์ที่พรรณานถึงความจริงตรงตามของโลหะปราสาทแห่งสำนักมหาวิหาร หรือความนิยมเจดีย์ทรงกลมของรัชกาลที่ ๔ จนมักเรียกกันว่าเจดีย์แบบพระราชนิยมรัชกาลที่

๔ เหตุที่พระองค์มีพระราชนิยมในเจดีย์ทรงกลมเป็นเพราะทรงเห็นว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมของสถูปเจดีย์ในพุทธศาสนา โดยอ้างอิงกับสถูปเจดีย์ในศรีลังกาอันเป็นดินแดนที่พุทธศาสนาเข้าไปประดิษฐานตั้งมั่นตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนา สถูปเจดีย์เก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์ของศรีลังกาล้วนเป็นทรงกลม ดังนั้นศรีลังกาจึงอยู่ในฐานะของต้นธารที่ก่อให้เกิดความนิยมเจดีย์ทรงกลมในสมัยรัชกาลที่ ๔ แม้รูปแบบโดยรวมของเจดีย์ทรงกลมสมัยนี้จะเทียบได้กับเจดีย์ทรงกลมสมัยอยุธยาก็ตาม

ภายใต้รูปลักษณ์แบบไทยสมัยรัตนโกสินทร์ของจิตรกรรมภายในวัดวชิราารามหลายแห่งได้สะท้อนมุมมองต่อศรีลังกาในฐานะดินแดนศูนย์กลางพุทธศาสนา ดินแดนที่พุทธศาสนาเคยรุ่งเรืองและมีเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์มากมาย โดยแสดงออกมาในหลากหลายเรื่องราว บางแห่งเลือกวาดเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่พระพุทธองค์เสด็จยังลังกาเพื่อปรายักษ์ เหมือนการตระเตรียมพื้นที่ให้เป็นที่ตั้งมั่นศาสนา คำสอนของพระองค์ บางแห่งเลือกวาดภาพลังกาทวีปที่มีเจดีย์สถานจำนวนมากประดิษฐานอยู่ในเกาะ ทั้งนี้ควรสังเกตว่าพระพุทธบาทบนเขาสุมณภูมิกวอดให้โดดเด่นกว่าเจดีย์สถานอื่น บ่อยครั้งปรากฏอยู่โดดๆ โดยไม่มีเจดีย์สถานอื่นแวดล้อม ทั้งนี้ความนิยมภาพพระพุทธบาท ๕ องค์ ซึ่งมี ๒ องค์อยู่ที่ศรีลังกา ได้แก่ พระพุทธบาทบนเขาสุมณภูมและพระพุทธบาทบนเขาสวรรณมลิก ก็นับเนื้อว่าเป็นภาพสะท้อนถึงลังกาในฐานะเป็นดินแดนที่มีเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ได้

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในศรีลังกาได้รับการถ่ายทอดสู่จิตรกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์หลายแห่ง บางแห่งวาดเรื่องราวตอนต้นของคัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งนับเป็นประวัติศาสตร์ศรีลังกาในยุคแรกเริ่ม เล่าตั้งแต่การถือกำเนิดพระเจ้าวิชัยเรื่อยมาจนถึงการประดิษฐานพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าเวทานัมปิยติสสะ กระทั่งการมีชัยชนะของพระเจ้าพุทธคามนีเหนือพระเจ้าเอฬารหมิฬ บางแห่งวาดเรื่องประวัติการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ของศรีลังกา บางแห่งเล่าเรื่องการสังคายนาพุทธศาสนาในศรีลังกาครั้งต่างๆ เคียงคู่ไปกับการสังคายนาพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในดินแดนอื่นๆ บางแห่งเล่าเรื่องการเดินทางไปแปลคัมภีร์พุทธศาสนาที่ศรีลังกาของพระพุทธโฆษาจารย์

พุทธศิลป์ที่กล่าวถึงข้างต้นจึงเป็นภาพสะท้อนถึงบทบาทของศรีลังกาในฐานะศูนย์กลางของพุทธศาสนาต่อพุทธศิลป์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน

บทบาทของลังกาทวีปในฐานะศูนย์กลางของพุทธศาสนา ฐานะของบ้านเมืองที่มีเจดีย์สถานศักดิ์สิทธิ์ให้สักการบูชาค่อยๆ จางหายไปให้คนของคนไทยก็เมื่อการค้นคว้าทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดียได้ดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม นับแต่นั้นมาความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาในอินเดียค่อยๆ ฉายแสงขึ้นและการเดินทางไปยังสังเวชนียสถานทั้งสี่ได้กลายเป็นเป้าหมายของการแสวงบุญ พุทธศิลป์ไทยที่เกิดขึ้นจากมุมมองว่าลังกาทวีปเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาจึงค่อยๆ มลายหายไปด้วย
